

СЛАВУТИЦЬКИЙ ОБЕРІГ

Володимир Сапон

ДЕ НАД ДНІПРОМ ХОДИЛА АРТЕМІДА...

Любеч і Неданчичі, Пакуль і Василева Гута, Розсудів і Ведильці, Малійки і Мньов... Назви населених пунктів в околицях Славутича, як і загалом топоніми Чернігово-Сіверської землі, — розмаїті і колоритні, овіяні легендами та переказами давнини. Кожен топонім, що прийшов до нас із минулого, — це вціліла мовно-археологічна чи мовно-історична пам'ятка, в якій ми можемо тільки реставрувати семантичну, словотвірну та словозмінну структури і, відштовхуючись від них, із більшою чи меншою вірогідністю пов'язати з певною епохою часом виникнення або модусом топонайменування¹.

Одне з найближчих до Славутича сіл — Мньов. Утвердилася думка, що назву села, як і райцентру Мени, як і столиці Беларусі Мінська (давнє Менськ), слід виводити зі слова «міняти»². Тобто Мньов десь за часів середньовіччя був помітним торговельним центром і тут «мінчали» — мінчали товар на товар. Згідно з іншим переказом — обмінювалися полоненими.

Проте наш земляк, історик-краєзнавець О. П. Знойко, який багато років досліджував міфологію стародавніх слов'ян, назви Мени і Мінська-Менська пов'язує з іменем протослов'янської богині Мендіди, добре відомої в античній міфології як Артеміда³. Всупереч багатьом джерелам про те, що Артеміда народилася на острові Делос⁴, дослідник покликається на Геродота, котрий у книзі про Скіфію детально подає як ще за часів Гесіода (VIII — VII століття до нової ери) Аполон і Артеміда прийшли на острів Делос із країни Гіперборейської — так тоді називали елліни країну скіфів. До того ж Геродот точно позначає землю, звідки родом Аполон та Артеміда — це місцевість, де посіви пшениці переходять в посіви жита. О. П. Знойко вважає, що саме тут, на межі степу і лісостепу, існувала Артанія і її столиця Арта, згадувана, що правда значно пізніше Геродота, арабськими географами. Звідси й грецька назва богині Арте-Мендіди — Артеміда, тобто Мендіди з Артанії⁵, держави, що колись існувала на теренах України.

Що ж до Мендіди, котру в перші роки нової ери згадував відомий римський історик Тит Лівій як богиню тракійців, підкреслює О. П. Знойко, то у протослов'ян вона була уособленням їхнього астрального культу. Дослівно Мендіди тракійською мовою означає «велика (богиня) місяця», слово «діди» (наше «дід», польське «дзяди») — велика, а «мен» — місяць (литовською мовою місяць і донині зветься «мену») ⁶.

Така ось багатотисячолітня таємниця Мендіди-Артемиди, котрій, можливо, колись вклонялися наші далекі прапредки, котрі жили над Дніпром, і ім'я якої зосталося дотепер у назві придніпровського села. Принагідно нагадаємо й назву сучасного села Нові Яриловичі, що пів-

нічніше Ріпок, яка зберегла у собі ім'я слов'янського поганського бога Ярила, відомого у античній міфології як Арей і Марс.

Далеких дохристиянських віків, ймовірно, сягає і назва села Ведильці. Корінь цього слова «вед» відразу асоціюється в уяві із давньоіндійським «веди» (найдавніші індійські літературні пам'ятки — Рігведа, Самаведа, Ахтарваведа) і означає власне «знання». Таке ж означення має давньоруське слово «ведание», похідні від нього слова: «відьма» (російське «ведьма»), «ведмідь».

Кілька назв населених пунктів своїм походженням сягають віків Київської Русі. Передовсім це Любеч, одне із найстаріших руських міст, що уперше згадується у «Повісті врем'яних літ» під 882 роком, коли князь Олег на шляху з Новгороду до Києва «рушив униз (по Дніпру) і, прийшовши, узяв (город) Любеч і посадив мужа свого»⁸. В основі назви давньоруське слово «люб», «любий», тобто «дорогий, милий». Інша можливість пояснити топонім з основи «луб» (обідрана кора липи чи дуба), що постає у назві міста Лубен—теперешні Лубни на Полтавщині⁹. Письменниця Раїса Іванченко виводить назву із власного імені Люб¹⁰.

...У 946 році до Любецького замку було привезено незвичайного бранця — древлянського князя Мала. Хоч і мав він статус в'язня, та все ж користувався певними привілеями, як особа князівського роду. Його донька Малуша (хоч і рабиня!) була вята, певно, із політичної передбачливості княгині Ольги, до київського великокнязівського двору, стала дружиною князя Святослава і матір'ю Володимира — майбутнього князя, святителя Русі, а син Мала Добриня пізніше був призначений регентом при малолітньому своєму племінникові — князю Володимиру, він відомий нам як билинний Добриня Нікитич¹¹. Напевно, князь-в'язень Мал (Малко Любечанин) був наділений княгинею Ольгою і якимись маєтностями неподалік Любеча. Як на мою думку, це зафіксувалося й у топонімі Малійки — селі і станції на півдорозі залізничного перегону між Черніговом і Славутичем. До того ж ім'я князя Мала зосталося і у назві сучасного міста Малин на Житомирщині, колишній землі древлянській.

Зафіксувалося у топоніміці межиріччя Дніпра та Десни також ім'я билинного персонажа Іллі Муромця. Його гробницю на рубежі XV — XVI століть бачив у Софії Київській посол німецького імператора Еріх Лясота. У своїх записках він називає Іллу не Муромцем, а «Моровлиним». Неважко здогадатися, що мова йде про уродження міста Морівійська, як ще в минулому столітті називали нинішнє село Морівськ Козелецького району¹².

Давньоруське місто Навози (нині село нижче Славутича по Дніпру, у 1960 році перейменоване на Дніпровське) уперше згадується у списку XV століття «А се имена градом всем Русским, далним и ближним», вставленому у текст Воскресенського літопису, між Любечем і Чернобилем: «...Любець, Навоз, на Припети Чернобыль»¹³. Але виникло місто, очевидно, у XII столітті, воно отожнюється із городищем на дільниці першої надзаплавної тераси лівого берега Дніпра неподалік колишнього хутора Шарівки і озера Домавухи¹⁴. Назва міста походить від слова «навозити». Сюди, певно, «навозили» — звозили данину, звідки її зручно було відправляти по Дніпру до великоногого Києва.

До середньовіччя належить, мабуть, і назва села Пакуль. У селі розповідають, що у давнину сюди, у густі непрохідні лісові пущі, прийшли люди із-під Чернігова, шукаючи порятунку від татаро-монгольських завоювальників: мовляв, «поживемо тут пакуль...»¹⁵ «Пакуль» означає «допоки», «до часу». Слово із таким значенням знаходимо у сучасній білоруській мові: Я ляжаю там, пакуль не сціклі стрэли, і тады зноу кінууся бегчы...» (Я. Скрыган)¹⁶.

Починаючи з кінця XVI століття у межиріччі Дніпра і Десни з'являються промислові виробництва — насамперед, рудні, що були однією

із форм видобування й оброблення болотяних і дернових руд. Різночасно на терені Чернігівщини існувало близько ста невеликих рудень, на кожній з яких щороку видобували в середньому 500 — 700 пудів сиродутного заліза¹⁷.

На початку другої половини XVII століття рудні виникли побіля річки Ворзни — правої притоки Дніпра. Перші з них заснував польський православний шляхтич Олександр Розсудовський і цей, умовно кажучи, «промисловий район» отримав назву «Земля Россудовская»¹⁸, звідси ж і сучасне село Розсудів неподалік Любеча. У 1765 — 1769 роках на річці Ворзні при руднях існували такі населені пункти: «Рудня Нововертешская», Рудня Россудовская», «Рудня Лесковская», також зафіксовані «Рудня Вертешская при реке Вертечи» і «Рудня Грабовская при реке Вертечи»¹⁹ та Рудня на річці Муравля біля Любеча, Рудня на річці Пакулиці та «завод железный Троицкого монастыря». Декілька із зазначених рудень на той час вже належали родині Полуботків, що засвідчує духовний заповіт бунчукового товариша Семена Полуботка від 8 травня 1752 року: «...в Любецкой сотне две Рудни, Разсудовскую и Лескувскую, на реке Ворзне, с имеющимися при оных Руднях людьми, греблями, мельницами, и всеми до двору Руднейского принадлежащими строениями, материалами...»²⁰

Разом з руднями виникають і папірні — мануфактурні виробництва по виготовленню паперу. Одна із таких папірень існувала на час укладання «Рум'янцевського опису Малоросії» на вже згадуваній річці Ворзні і була власністю «вдови бунчужного товариша Семена Полуботка», друга (сучасне село Папірня) була біля Пакуля і належала Києво-Печерській Лаврі²¹.

У цей період досягло найвищого рівня також гутне виробництво. Загалом на Чернігівщині існувало більше ста гут — майстерень, де виготовляли гутне скло²². Зокрема, маємо звідомлення про «Гуту Витовскую» і «Гуту Угриновскую»²³, котрі на правах феодальної вотчини також належали Київській Лаврі. Про ті давні промисли нині нагадують нам назви сіл Рудня, Нова Рудня, Василева Гута, Хатилова Гута, Червона Гута, Папірня, Завод, Лінея, Пильня...

Неданчичі — найближчий до Славутича населений пункт. Перша згадка про це село датована 1599 роком²⁴. Назву село одержало від свого засновника чи власника — когось із нащадків «Василія Семеновича Неданчича-Кривопиши, землянина Любецького», котрий згадується під 1571 роком²⁵.

Це далеко не повний розгляд походження топонімів Славутицького регіону, власне, лише частина назв населених пунктів. Бо ж в окрему, зовсім не досліджену тему можуть бути виділені назви річок, озер, боліт, лісових урочищ тощо. Необхідні доскіпливі пошуки філологів, істориків, археологів, аби на топонімічній карті цього багатого минувщиною куточка Чернігово-Сіверської землі стало менше означень-гіпотез, а побільшало справді науково вивірених пояснень.

Джерела і література:

¹Франко З. Хто ми? Звідки родом?. — К., 1990. — С. 29.

²Кругляк Ю. М. Ім'я вашого міста. — К., 1978. — С. 85.

³Знойко О. П. Міфи Київської Русі та події стародавні. — К., 1989. — С. 123 — 124.

⁴Словарь античности. — М., 1989. — С. 51.

- ⁶Знойко О. П. Міфи Київської Русі... — С. 128.
- ⁷Там же. — С. 123.
- ⁷Словарь древнерусского языка (XI — XIV вв.) — М., 1989. Т. 11. — С. 287.
- ⁸Літопис Руський. — К., 1989. — С. 13.
- ⁹Нерознак В. П. Названия древнерусских городов. — М., 1986. — С. 106.
- ¹⁰Гванченко Р. Нестор-літописець // Вітчизна. — 1982 — № 5, — С. 95.
- ¹¹Членов А. По следам Добрыни. — М., 1986. — С. 29 — 30.
- ¹²Будлянський М., Сапон В. Мандрівка по вертикалі. — Чернігів 1994. — С. 9.
- ¹³Полное собрание русских летописей. Летопись по Воскресенскому списку. — Санкт-Петербург, 1856. Т. VII. — С. 260.
- ¹⁴Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. — К., 1990. — С. 479.
- ¹⁵Вінок безсмертя. — К., 1988. — С. 92; Сапон В. Цікава топоніміка // Чернігівський вісник. — 1988. 8 квітня.
- ¹⁶Клышка М. К. Слоуінік сінонімау і блізказначных слоу. — Мінськ. 1976 — С. 305.
- ¹⁷Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. — С. 717.
- ¹⁸Лазаревский А. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. — Чернігів, 1866. — С. 50.
- ¹⁹Там же. — С. 55 — 56.
- ²⁰Род дворян Полуботок. — К. 1870. — С. 58.
- ²¹Петренко М. З. Києво-Печерський державний історичний культурний заповідник. — К., 1979. — С. 32.
- ²²Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. — С. 207.
- ²³Лазаревский А. Обзорение Румянцевской описи... — С. 55.
- ²⁴Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. — С. 486.
- ²⁵Лукомский В. К., Модзалевский В. Л. Малороссийский гербовник. — Санкт-Петербург, 1914. — С. 18.

